

ВАРІАНТНІСТЬ МОВНОЇ НОРМИ В ГАЗЕТАХ ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У цій розвідці проведено аналіз варіантності правопису слів у газетах різного політичного спрямування часів Другої світової війни у Генеральному регіонально анотованому корпусі української мови та простежено вплив ідеології на формування мовної норми. Виявлено, що німецькі окупаційні газети тяжіють до Правопису 1928 року, хоч простежується варіантність, а радянські — до Правопису 1933 року. Встановлено, що вибір того чи того правописного варіанта залежав від політичної орієнтації видання.

Ключові слова: український правопис, корпус, варіантність, мовна норма, мовна ідеологія.

In this paper, the analysis of the spelling of words in newspapers published during the Second World War based on the General Regionally Annotated Corpus of Ukrainian (GRAC) was carried out, and the influence of ideology on the formation of linguistic norm was traced. It was established that the newspapers published during the German occupation gravitate towards the 1928 Spelling, and the Soviet ones — towards the 1933 Spelling.

Key words: Ukrainian spelling, corpus, variability, linguistic norm, language ideology.

В українській пресі років Другої світової війни можна бачити цікаву контамінацію різних правописних варіантів, причому різні політичні сили тяжіють до різних правописів. Дослідження зв'язку мови з ідеологією, навантаження певних правописних

варіантів зрозумілим тогочасним читачам ідеологічним значенням потребує корпусного підходу.

На жаль, українська преса 1939–1945 рр. мало представлена в корпусах. Невелика колекція газет років Другої світової війни є в корпусі ГРАК [9], у 16-й версії корпусу нам вдалося поповнити і доопрацювати її з використанням онлайн-архіву української періодики Libraria [10]. Зараз відповідний підкорпус у ГРАКу має обсяг 2 621 333 токени, містить німецькі й радянські газети з різних регіонів обсягом 1 659 458 і 961 875 токенів відповідно.

Мовна норма, правописна зокрема, може набувати символічного значення і бути пов'язаною з певною ідеологією [8]. Розуміння правопису як невід'ємного складника української ідентичності знаходимо у працях українських лінгвістів, зокрема у В. В. Німчука: *«Оскільки графіка (та орфографія) тісно пов'язані з історією писемності, вони усвідомлюються як необхідний і невід'ємний складник самобутності етносу, його культури, жоден елемент якого не можна усунути без шкоди для народу»* [2, с. 3], і в Г. М. Яворської: *«У цьому розумінні роль письма аналогічна до ролі прапорів, гербів та ин. культурних символів»* [7, с. 233], і в багатьох інших українських мовознавців.

У першій половині XX ст. український правопис ще був на етапі формування. Коли постав уряд УНР, Міністерство освіти доручило правописне питання Іванові Огієнку, чиї «Правила українського правописання» лягли в основу Правопису 1928 року — першого соборного академічного правопису української мови. У 1933 році радянська влада внесла 120 поправок до нього, максимально наблизивши норми до російських [5, с. 32–33]. У роки Другої світової війни в різних українських газетах вживалися різні правописні варіанти, які асоціювалися з різними політичними силами. Наприклад, вживання відмінюваних і невідмінюваних варіантів запозичених іменників на -о (як бюро, авто) залежало від політичної спрямованості видання [6].

Аналіз правопису слів у газетах часів Другої світової війни засвідчив варіантність стосовно таких правил.

1. Літера г у словах іншомовного походження.

Варіанти пропаганда (згідно з Правописом 1933 року [4]) і пропаганда (згідно з Правописом 1928 року [3]): Спиняючись докладно на спробах англійської **пропаганди**, Гітлер відмітив, що вона зовсім не дійова (Вісті ВУЦВК, 1940); І тому особливо, коли йде про поширювання газет, то вдячне й легке завдання має **пропаганда** друкованого слова! (Краківські вісті, 1940).

2. Йотація голосної а (ія) у словах іншомовного походження.

Варіанти авіація [4] і авіація [3]: Літаки Таї знову скинули бомби на одно з міст Індокитаю, французька **авіація** відповіла бомбардуванням міста в Таї (Червоний Перемишль, 1940); На просторі між Гомелем і Києвом сильніше з'єднання німецької **авіації** підпомагало з особливим успіхом військові наземні дії шляхом наступу на вороже скупчення військ у районі перемаршу (Львівські вісті, 1941).

3. Передача німецького дифтонга еі.

Варіанти рейхскомісар [4] і райхскомісар [3]: Питання про те, які організації слід розглядати як політичні, розв'язується **рейхскомісаром**, і його рішення має характер судового рішення (Вільна Україна, 1940); В присутності представників **Райхсміністра** пропаганди, Райхскомісара і генерального комісара гебітскомісар Маргенфельд поклав перший вінок (Бобринецький голос, 1943).

4. М'яке л у словах іншомовного походження.

Варіанти колона [4] і кольона [3]: По головних вулицях проходять піхота і артилерія, просуваються великі **колон**и грузовиків (Вільна Україна, 1940); У північній частині східного фронту поборювали вчора німецькі літаки з добрим наслідком нагромодження советських військ і змоторизовані **колон**и (Львівські вісті, 1941).

5. Морфологічна варіантність роду іменників.

Варіанти **флот** [4] і **фльота** (згідно з Правописним словником Голоскевича [1]): Він тривав з настання темряви до ранку, при чому німецький повітряний **флот** застосував нову бойову тактику (Червоний Перемишль, 1940); У четвер діїшло до завзятого бою італійського летунства з ворожою морською **фльотою** і літаками (Краківські вісті, 1940).

6. Подвоєння приголосних в іншомовних словах.

Варіанти **тонаж** [3] і **тоннаж** [4]: Начальна команда німецької армії подає: Одне з підводних суден під проводом капітана Ресінга затопило 46.170 ворожого торговельного **тонажу** (Краківські вісті, 1940); За повідомленнями, які є досі, з англійського конвойованого каравану суден в складі 23 кораблів німецькі літаки потопили 11 – загальним **тоннажем** в 43 тисячі брутто-реєстрових тонн (Вільна Україна, 1940).

У табл. 1 подано загальну кількість варіантів у газетах 1939–1945 рр. різного політичного спрямування.

Таблиця 1

Співвідношення кількості правописних варіантів у газетах різної політичної орієнтації

Правопис 1933 р. / 1928 р.	Кількість вживань	
	у корпусі німецьких газет	у корпусі радянських газет
пропаганда/пропаганда	155/105	122/0
авіація/авіяція	156/423	1147/0
рейхскомісар/райхскомісар	0/42	4/0
колона/кольона	89/60	181/0
флот/флота, фльота [1]	188/9, 512	359/0, 0
тоннаж/тонаж	51/81	68/6

Отже, вибір того чи того правописного варіанта в газетах періоду Другої світової війни був не випадковим і значною мірою

залежав від політичної орієнтації видання. Утім, якщо радянська преса була більш послідовною у використанні Правопису 1933 року, то німецька допускала значну варіантність, причому навіть у межах одного видання (пор.: Але Німеччина не є **кольо-нією** та німці не є китайськими невільничими «кулями» (Краківські вісті, 1940); Німеччині відібрали заморські **колонії**, спу-тали її в її заморській торгівлі (Там само)).

Перспективи подальших досліджень полягають у залученні підпільних газет того ж періоду, зокрема ОУН-УПА, та поповненні колекції видань німецької й радянської преси газетами різних регіонів і років для створення більш репрезентативного і збалансованого корпусу.

Список використаних джерел

1. Голоскевич Г. Правописний словник. Харків, 1929.
2. Німчук В. В. Про графіку та правопис як елементи етнічної культури: історія г. Мовознавство. 1990. № 6.
3. Український правопис. Державне вид-во України, 1929. 72 с.
4. Український правопис. Харків : Радянська школа, 1933. 94 с.
5. Фаріон І. Д. Правопис — корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір. Львів : Монастир Свято-Іванівська Лавра ; Свічадо, 2004. 122 с.
6. Шведова М. О. Граматичне освоєння запозичених іменників із кінцевим -о в українській мові: корпусне дослідження. Українська мова. 2020. № 2. С. 13–30.
7. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс. Мова, культура, влада. Київ, 2000.
8. Rafiyenko D., Seržant I. Ideology and identity in grammar: A diachronic-quantitative approach to language standardization processes in Ancient Greek. / ed. Johannes Müller. Leiden : Sidestone Press, 2022. Pp. 187–210.

Ресурси

9. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, М. Возняк, М. Крук та ін. Київ ; Львів ; Єна, 2017–2023. URL: uacorpus.org
10. LIBRARIA. Архів української періодики онлайн. URL: <https://libraria.ua/>